

ELNÉZÉST, MERRE TALÁLOM A MOSDÓT?

Jelige: Szamóca

1. Bevezető

A dolgozatban olyan témával foglalkozunk, amelyet nem sokan kutattak: a női és férfi mosdót jelölő jeleket mutatjuk be. A mai társadalomban az illemhelyiség tabu témának számít, mert ott az emberek azokat a szükségleteiket végzik, amelyet a modern kultúrában piszkosnak, illetlennek tartanak. Valószínűleg az emberek azért látják úgy, hogy ezek a helyiségek és jelöléseik nem igényelnek tudományos vizsgálatot.

A szükségletek elvégzésére szánt külön helyiségek felállítására akkor került sor, amikor a társadalmi kapcsolatok fejlődni kezdtek, és az emberek egyre több időt töltöttek házon kívül. Mivel a nő és a férfi testileg különbözik egymástól, két, egymástól különböző mellékhelyiséget kellett kijelölni. Némely objektumokban ezt mégsem teszik meg, és csak egy – ugyanazon – illemhelyet használnak mindkét nem: Ilyenekből kevés van: Vajdaságban és Magyarországon is csak egy-egy ilyen objektum található.

A megjelölést a legtöbb esetben férfi és női alakokkal végzik, de sokszor előfordulnak az adott nemet jellemző tárgyak is. Ezek hagyományok alapján, valamint mitikus felfogások alapján lettek kiválasztva. A nőről és a férfiról, valamint a nemi különbségekről alkotott véleményünket, ismereteinket e tárgyak jelei segítségével közvetítjük: a rajzok utalhatnak ruhadarabra, testrészre, olyan eszközre, amit csak a nők vagy csak a férfiak használnak. Nyelvi jelek (feliratok) is előfordulhatnak. Mindezek a jelölések a szemlélőben más és más élményt kelt(het)nek.

Dolgozatunk célja, hogy betekintést nyújtsunk a női és a férfi wc-jelölések interpretálásában mind a magyar, mind a szerb kultúrában. Magyarországon és Szerbiában is vannak olyan területek, amelyek a lakosság összetétele szerint homogének, illetve heterogének. Ilyen szempontból is összehasonlítjuk a női és férfi nemi képzetet, valamint azt, hogy ezek hogyan élnek az emberi tudatban.

Magyarország területéről Baranya és Csongrád megye egyes településeit választottuk. Baranya megyét azért, mert közel van a horvát határhoz, ezért a délszláv kultúra hatással van az adott környezetre. Csongrád megye azért volt érdekes számunkra, mert a szerb határtól távolabbra eső településeket vettük szemügyre, ahol a nemzetiségi összetétel homogén és a kultúra „tisztá” magyar. Szerbiában, Vajdaságban bejártuk Újvidéket, ahol - igaz -, jelen van a magyarság, de mégis a szerb kultúra a domináns. Egy ábra a belgrádi kulturális központból

származik (Studentski kulturni centar). Ezen kívül megvizsgáltuk Zombort és Szabadkát is. Itt a lakosság összetétele heterogén, így ezeken a területeken keveredik a szerb és a magyar kultúra. A kutatást állami intézményekben (iskola, községháza, sportcsarnok) és magánvállalatokban (cégekben, bevásárlóközpontokban, kávézóknak, éttermekben és benzinkutakon) végeztük el.

Nemcsak a jelölést mutatjuk be, hanem az elnevezéseket is. Külön kezeljük a feliratokat, amelyeken nem tesznek különbséget a nemek között, és a figuratív ábrákat, ahol külön-külön utalnak a két nemre. Rávilágítunk arra, melyek azok a megnevezések, amelyek társadalmunkban elfogadhatóak. Habár a szerb és a magyar kultúra hasonlít, nem kis mértékben különbözik egymástól. A mosdók jelölésénél azonban mégis lényeges eltéréseket vehetünk észre. Elsősorban az illendő és illetlenség határai különböznek.

A toalették térbeli elhelyezésére is figyelmet fektettünk, mivel ebből kiderül, hogy a társadalomban melyik nemet részesítik előnyben. Egyes objektumokban a két toalett egymással szemben van, másokban az egyik jóval távolabb helyezkedik el. Vajon mi hathatott az objektum tulajdonosaira, hogy azt a bizonyos toalettet helyezték el távolabb, és nem a másikra esett a választásuk?

1.1 Elméleti keret

A valóságról alkotott ismereteinket jelek segítségével közöljük a körülöttünk levő emberekkel. A jelölés az a folyamat, amely során egy bonyolult jelenséghez – speciális szempontok alapján – egyszerűbb jelenséget kapcsolunk (VOIGT 1977: 10). Ez a szemiózis, azaz jelfolyamat (u.o.). Nemcsak nyelvi jelek léteznek: a képek, a gesztusok, a zene stb. mind-mind közvetítenek bizonyos jelentést a saját jelrendszerük segítségével. Ezek tetten érhetők a vallásban, a népi szimbólumokban (pl. a népviseletben), a fotókon, a filmben, az irodalomban, a politikában, a reklámokban stb. (lásd: Cs. JÓNÁS 2005: 11; VOIGT–BALÁZS 1998) A tudományág, amely a jelek sokaságának értelmezésével foglalkozik, a szemiotika (Cs. JÓNÁS 2005: 9).

A szemiotika létjogosultságára Ferdinand de Saussure (1857-1913) hívta fel a figyelmet. Ő a szemiotikát olyan átfogó tudományos elméletnek tekintette, amely a különböző jelekkel foglalkozik: „*Elképzeltük tehát egy olyan tudományt, amely a jelek életét tanulmányozza a társadalmi életben belül, ez a társaslélektan és következőképpen az általános lélektan része lenne, amelyet mi – a görög szémeion – jel szó alapján – szemiológiának nevezünk. Ez arra volna hivatott, hogy megtanítsa miben állnak a jelek, s milyen törvények*

igazgatják őket. ... A nyelvtudomány csupán egy része ennek az általános tudománynak.”
(SAUSSURE 1997: 45).

A jel tudomány megalapítójának azonban nem Saussure-t, hanem Charles Peirce-t (1839–1914) tekintik (FÜLÖP 1996: 107), aki felállította az index, ikon és szimbólum hármas fogalmát. Az index esetében oksági összefüggés van a jel és forrása között (a tűz jele a füst). Az ikon hasonlósági kapcsolatban van a tárggyal, melyre utal (pl. a kanyarodást jelző közlekedési tábla). A szimbólum esetében nincs hasonlóság, sem okozati összefüggés (PEIRCE 2005: 29).

Charles Morris nevéhez fűződik a szemiotika három részterületének a felállítása, amelyeket a pragmatika (a jel és használója közötti viszony), a szemantika (a jel és a jelentés közötti viszony), valamint a szintaktika (a jelek kapcsolódásának szabályai) képezik (MORRIS 2005). Ez a felosztás képezi dolgozatunk módszerének alapját.

1.2 A vizsgálat módszere

A szemiotikai vizsgálat 3 részre taglódik:

1. megvizsgáljuk a jel összetételét, strukturáját, ami a szintaktika feladata: fontos megsejlelni a megjelenést, a formát, mert ettől függ a jelentés;
2. meghatározzuk mi a jel mondanivalója (jelentése): – ez a szemantika feladata, amely szerint a jel hordozza a jelentést;
3. megfigyeljük a jelek hatását és funkcióját az adott kontextusban – ez a pragmatika feladata: a jelek funkcionálisak és hatást váltanak ki a befogadóból.

A mosdót jelölő ábrákat e három lépés alapján szemléljük meg: megfigyeljük a jel összetételét, kinézetét, színét, valamint azt, hogy verbális vagy nem verbális jelről van-e szó. Ezután elemezzük a mondanivalót, illetve azt, hogy mire utal a jel. Végül pedig azt vesszük szemügyre, hogy mi a jelek funkciója és milyen információt továbbítanak a befogadó felé.

Vegyük például az internacionális WC elnevezést:

1. szintaktikailag a jelölés verbálisan, nagy nyomtatott betűkkel történt;
2. szemantikailag a jel közli, hogy itt található a mosdókat;
3. a jel funkciója az, hogy irányt mutasson a WC felé.

A szemiotikával foglalkozó Ljubinko Radenković (1991) bemutatja az emberi test szimbolikáját a délszláv mitikus tradícióban. Pozitív interpretációt élveznek azok a testrészek, amelyek a test felső részén és a jobb oldalon helyezkednek el, valamint azok, amelyek központi elhelyezkedésűek. Ebből kifolyólag ezeket a részeket a *tiszta* jelzővel illetjük. Azoknak a részeknek az interpretációja negatív, amelyek lejjebb vannak és bal oldalt,

valamint azok, amelyek periferikusak (mint a haj és a körmök). Ezek *piszkosak*. Amikor a nő és a férfi ruházatáról van szó, a tiszta és a piszkos részek között látható határt húz az öv. Mivel a mosdóban fiziológiai szükségleteinket végezzük, (a *piszkos* testrészeinkkel), így a WC-t is a *tiszta / piszkos* felosztás alapján jelöljük. Ellentétben a többi testi funkcióval, a székelés említését határozottan kerüljük. Nem azt mondjuk, hogy elmegyünk a wc-re, hanem – hogy kikerüljük e mondatot – inkább például a következőket: *ahova a király is gyalog jár, elmegyek egy helyre* stb. Az illemhelynek kritikus kapcsolata van a renddel és rendellenességgel, a tisztasággal és a piszkosággal.

Freud szerint az ember elsődleges, testétől független tulajdona a széklete, ennek értelmében a pszichoanalízis jelrendszerében a széklet a vagyonnak, illetve a pénznek felel meg. Freud ezen elmélete azonban ellentétes az általános, kulturális felfogással, mely szerint a székelés igen csak piszkos műveletnek számít.

2. A jelzések összehasonlítása

2.1 A mosdó (toalett) jelei

A mosdót kétféleképpen jelölik: verbálisan és non-verbálisan (ábrákkal).

2.1.1 A verbális szöveg összehasonlítása

A kiírt szöveg leggyakoribb formája az angol nyelvből átvett Water Closet rövidítése: WC (1. és 2. ábra), nagy latin betűkkel.

1. ábra

A szegedi pláza felirata

2. ábra

A kiállítási központ, Újvidék

A második leggyakoribb a TOALETT (3. ábra), Magyarországon magyar, Szerbiában pedig szerb helyesírással (TOALET). Néhol cirill betűs a kiírás (TOAJET) (4. ábra).

3. ábra

A mohácsi kompikötő mosdója

4. ábra

Egy újvidéki kávézó mosdója

Az eredeti, idegennyelvű TOILETTE formával sehol sem találkoztunk.

A TOALETT szó magában hordozza a szépségápolás, fésülködés, mosakodás jelentését, így a tisztálkodásra ez a szó utal a legjobban. Magyarországon gyakori még a MOSDÓ elnevezés is. Sehol sem található a franciából átvett **klozet** vagy a szerb **nužnik** szó, vagy akár a magyar **árnyékszékrendszer**. Ez azzal is magyarázható, hogy az általános felfogás szerint ebbe a helyiségbe tisztán kell bemenni és belőle kijönni. A viselkedési kódex szerint előtte és utána is kötelező a kézmosás. A felsorolt szavak ezeket a jelentéseket nem hordozzák magukban, hanem túl erősen utalnak a *piszkos* dologra, amelyet ott végeznek az emberek – ezért ezek használatát kerüljük.

Ennél a pontnál egy lényeges kulturális különbséget észleltünk: Szerbiában a WC elnevezés teljes mértékben elfogadott és nincs illetlenségi konnotációja. Magyarországon más a helyzet: ott a TOALETT vagy a MOSDÓ szót illik használni, a WC-t viszont nem.

Vajon miért nem illik használni a WC szót? A kérdés adott egy internetes fórumon, ahol a magyarok magyarázatot adnak a rejtélyre¹. A toalettbe való kimenetel nem feltétlenül jelenti a szükségletek elvégzését – utalhat kézmosásra, sminkelésre, az öltözködés megigazítására, telefonbeszélgetés lefolytatására, üzenetek küldésére stb. Viszont a WC-be való kimenetel magára a szükséglet végzésére utal, ezért említése kulturálatlannak minősül. A TOALETT és a MOSDÓ szavak elrejtik azt a piszkos folyamatot, amit ott fogunk végezni. Ezzel lehetőségünk van a társaság megtévesztésére, mert lehet, hogy „ott” valami más, kulturált dolgot fogunk csinálni.

A begyűjtött anyag szerint ez a kulturális különbség élesen kirajzolódik. Két kivétel azonban mégis akad, mindkettő Szegeden található: egy bevásárlóközpontban, valamint egy

¹ Fórum: Társasági összejöveteleken az emberek a WC-t miért úgy keresik és nevezik hogy mosdó? (http://www.hoxa.hu/?p1=forum_tema&p2=127859)

szórakozóhelyen. Ezeken a helyeken a WC felirat mutatja az irányt az illemhely felé (1. és 5. ábra). Igaz, a szórakozóhely illemhelyiségén a felirat nehezen észrevehető.

A szegedi WC-feliratok megjelenésének oka a látogatók nemzetiségének heterogén összetétele – a szerb vásárlók, illetve fiatalok száma igen nagy, így ez a jelzés elfogadott, nem számít kulturálatlannak.

2.1.2 A mosdó nem verbális jelölése

A mosdót ritkán jelölik csak non-verbális módon (csak képekkel). Talán csak egyetlen ilyen ábráról beszélhetünk, mely az említett szegedi szórakozóhelyen található (5. ábra). Ez az ábra nemcsak azt az információt hordozza, hogy merre található a mosdó, hanem utal a férfi és a női nemre is.

5. ábra

A szegedi szórakozóhely illemhelyiségének jelölése

Azért soroltuk ezt az ábrát az elsősorban figuratív jelek közé, annak ellenére, hogy a WC-felirat is jelen van, mert a szó jól el van rejtve – csak akkor vesszük észre, ha tüzetesen megsejmeljük. Ezt azonban mégsem szokás megtenni, mivel az emberek – az adott nemre utaló – intenzív színek megpillantásával rögtön tudatosítják a keresett cél helyzetét anélkül, hogy olvasásra kényszerülnének.

Az ábrázolt mosdó női része piros színű, a férfié pedig kék. Ez megfelel annak az általános szempontnak, mely szerint a nőkhez a pirost, a férfiakhoz pedig a kék színt társítják.

Kínai tudósok szerint ennek oka az őskori munkamegosztás (KOVÁCS 2011). A nők munkája volt ugyanis a piros, ehető bogyók begyűjtése, míg a férfiak halászattal-vadászattal foglalkoztak, és közben a kék eget bámulták a vad után kutatva.

Azonban más, kulturális okokat valószínűsíthetünk az ősi munkamegosztás helyett.

A kék az ókori kultúrában a gazdagok, a királyok színe volt (RYKEN–.WILHOIT–LONGMAN 1998: 567), mégpedig azért, mert a szövetek festése drága volt, viselésüket nem engedhette meg magának bárki. Habár a kínai kultúrában az uralkodók színe a sárga, a Qing dinasztiában is a nyugaton is jellemző kéket részesítették előnyben, mert úgy tartották, hogy a császár a (kék) ég fia (KOMMONEN 2011: 372). Hasonló meglátása volt/van a héber (RYKEN–.WILHOIT–LONGMAN 1998: 568), a mohamedán és a keresztény kultúrának is, ahol a szentek (FERBER 1999: 31–32), Isten Fia (Jézus), valamint Allah ábrázolásakor használják (HOPPÁL 1990: 205). Pithagorasz szerint a kék a föld, ezzel együtt pedig a test színe is (u.o.). Így a férfi nem és a kék szín társítása a férfi felsőbbrendűségére utal, de a földi élettel való kapcsolatát is jellemezheti.

A piros szín értelmezése kettős: pozitív és negatív konnotációi is vannak mind a keleti, mind a nyugati kultúrkörben. A kínai kultúrában a házasság, az öröm és a boldogság jelképe – a nőiségre való utalás innen is eredeztethető (KOMMONEN 2011: 371). A magyar népköltészetben is megjelenik ez az értelmezés, mert itt a szerelem, az élet színe, amelyet bajok elhárítására is használtak (HOPPÁL 1990: 206). A nyugati kultúrában nemcsak a szépséget szimbolizálja, hanem (a vér színeként) a bűnre is utal (FERBER 1999: 169). Mígy a férfit elsősorban csak pozitív oldalról láttatja a mitikus jellemzés, a nőt pozitívan és negatívan is láttatják.

Ami a szórakozóhelyen fellelhető jelet illeti, illetve az ábrázolt tevékenységet, ez a figuratív ábrázolás érdekes és kreatív, egyáltalán nem megszokott módja a toailettek jelölésének. Ezért feltételezzük, hogy egyedi készítésű lehet.

2.2 A férfi és a női WC

A férfi és a női WC-t verbális és non-verbális jelekkel is jelölhetik.

2.2.1 A verbális szövegek elemzése

A írott szövegek esetében nincs semmi rendhagyó a feliratokon. Szerbiában szerbül, latin betűkkel (MUŠKI / ŽENSKI), illetve kezdőbetűkkel (M / Ž), vagy pedig cirill betűkkel МУШКИ / ЖЕНСКИ (M / Ж) jelölik a két nemet.

Magyarországon magyarul: FÉRFI / NŐI, illetve F / N kiírással jelzik a mosdót (6. és 7. ábra).

6. ábra

7. ábra

A szegedi középiskola mosdója

Szerbiában, az újvidéki sportcsarnokban megfigyelhető az angol WOMEN / MEN kiírás is (8. és 9. ábra). Ennek oka az lehet, hogy ezt a helyet sok külföldi sportoló és turista látogatja, ezért az információnak szélesebb kulturális közegben is érthetőnek kell lennie.

8. ábra

Az újvidéki sportcsarnok felirata

9. ábra

Az újvidéki sportcsarnok felirata

2.2.2 A nem-verbális jelek elemzése

Több érdekességet találunk a nem-verbális, figuratív ábrázolások esetében. A begyűjtött anyag alapján az ábrákat a következőképpen lehet felosztani:

- I. a nő és a férfi teljes alakú ábrázolásmódja
- II. csak a nő és a férfi egyes testrészei láthatók – láb, fej
- III. a nőkre és a férfiak jellemző ruházat is fellelhető a képeken.

I. A teljes alakos ábrázolás

A nő és férfi teljes figuráját a ruházatuk alapján tudjuk megkülönböztetni. A férfi nadrágot, a nő szoknyát visel. A nő szoknyája három hosszúságú lehet: térd fölötti, térdig érő, és térd alatti (ebben az esetben a lábak teljesen el vannak takarva). A begyűjtött anyagból mind a három kategóriából találunk példákat mind Szerbia, mind Magyarország területéről. A leggyakoribb a térdig érő szoknya, valamivel ritkább a térd fölötti (feltehetőleg azért, mert

ezen az ábrákon a térd fedetlensége a legnagyobb – lásd a 10. ábrát). Térden aluli szoknyahosszra csak egy-egy példát találtunk mindkét ország területén.

10. ábra

A topolyai diszkó mosdójának ábrázolása

A következő két kép egy szegedi étterem férfi és női mosdójának jelölése (11. és 12. ábra). Teljes alakot ábrázoló képeket láthatunk, a hölgy ruhája pedig a földig ér, tehát teljesen eltakarja a lábakat. Ezen ábrák, valamint a belgrádi kulturális központ jelölései nagyon hasonlítanak egymásra, csak a színük eltérő (13. és 14. ábra).

11. ábra

12. ábra

Egy szegedi étterem toalettjének jelei

13. ábra

14. ábra

A belgrádi kulturális központ illemhelyiségének jelei

Sehol sincs olyan figura, amelyen a női és a férfi test fedetlen (meztelen) lenne – a test mindegyik ábrán el van takarva. Ennek forrása az általános kulturális normákban van: ruha nélkül mutatkozni illetlenség.

A női testalkat a mitológiai ábrázolásból ismert termékenység istennőjének alakjára emlékeztet (15. ábra): széles csipő, amit szoknya fed (lásd például a 12. és a 14. ábrát). A férfi nadrágja mindig hosszú, eltakarja a lábakat.

15. ábra

A termékenység istennőjének szobra

Mind Magyarország, mind Szerbia területén a legtöbbször az a női figura jelenik meg, amelyen a lábak nincsenek eltakarva. Ennek két oka lehet: az egyik az, hogy a két kultúra hasonlóan vélekedik a női nemről. Az, hogy a lábak láthatóak, és ezen felül (néhol) a női alakok magas sarkú cipőt viselnek arra utal, hogy az ábrákon mindkét kultúrában a férfi nem

által kívánt testrészeket ábrázolják. Ez mindkét társadalomban a patriarchátusi államrendezés dominálására utal, mivel ha nem így lenne, vagyis ha a matriarchátus uralkodna, akkor a férfi mosdót jelölő ábrákon azok a testrészek lennének bemutatva, amelyek a nők számára vonzóak. Egy magyar fórumos beszélgetés a széles vállat és a vádlit említi.² Míg a sematikus képeken szélesnek tűnhet a férfi válla, a nem sematikusokon (pl. 18. és 20. ábra) a férfiak válla nem széles, tehát nem zárhatjuk ki a patriarchátusi szemléletet. Viszont lehet, hogy a kulturális szempont az elsődleges, mely szerint a szoknya hosszúsága a divattól függ (AMBROSE – HARRIS 2007: 222). A hosszú szoknya ma nem divatos, tehát az ilyen ábrákon egy tipikus nőalak látható (lásd a 16. és a 17. ábrát).

16.ábra

17.ábra

Az újvidéki bevásárlóközpont illemhelyiségének jelei

A topolyai szórakozóhely mosdójának jelölésén a hölgy ruházatának hosszúsága láthatóan szokatlanul rövid – térden felüli (10. ábra). A nő csípője nincs kihangsúlyozva, így nem határozható pontosan meg, hogy szoknyát vagy ruhát visel. Ha figyelembe vesszük, hogy ez az ábra egy szórakozóhelyről származik, ahova a női nem általában kihívó ruházatban megy el, a szoknya vagy ruha hossza hűen ábrázolja a diszkóba látogató hölgyek viseletét.

Szerbiában egy olyan ábrát találtunk, ahol a férfi és a nő teljesen fel van öltöztetve, tehát egy testrészük sem fedetlen (18. és a 19. ábra).

² http://www.gyakorikerdesek.hu/szerelem-szex_szexualitas_5367732-lanyok-melyik-testresz-a-legszexibb-szerintetek-egy-ferfin

18. ábra

19. ábra

A belgrádi kulturális központ illemhelyiségének jelei

Konzervatív ábrázolásmódról van szó, nem véletlen, hogy a belgárdi kulturális központban található (Studentski kulturni centar, Beograd). A ruházat a barokk-kori öltözetre hasonlít. A férfin köpeny, a nő kezében esernyő van (ugyanúgy, mint a szegedi étterem illemhelyiségének figurái, lásd a 20. és a 21. ábrát).

20. ábra

21. ábra

Egy szegedi étterem toalettjének jelei

A továbbiakban bemutatott férfi és női test teljes alakos ábrázolása eltér a megszokottól (22. és 23. ábra). A férfi továbbra is nadrágban, a nő pedig szoknyában / ruhában van látható, a képeken azonban megváltozik a figurák kéztartása és a lábak helyzete.

22. ábra

23. ábra

A szegei bevásárlóközpont mosdója

A bábúk keze a többi képen lefelé lóg, míg ebben az esetben mindkét nemű figura vízszintesen tartja a kezét. A nő szoknyájának ábrázolása is különbözik: a szélei a két láb közé szorul (míg a többi képen szélesebb, mint a térd). A férfi a lábát jobban széttárja, mint a többi képen. A különbség a testek többi ábrázolásához képest az, hogy ezek az ábrák jobban hasonlítanak egy gyermek rajzaira, mint a férfi és női alak stilizált ábrázolására.

Ami mindkét típusú jelen megegyezik, az a fej és a haj: se a nőnek, se a férfinak nincs haja, a fejüket pedig csak egy kör jelöli.

A képen csak a szoknya különbözteti meg a férfi alakot a nőitől, ezért adhatták hozzá a verbális feliratot is: Férfi mosdó/Női mosdó. Szokatlan, hogy csak a kezdőbetű nagy, míg a szöveg folytatása kisbetűs. A többi verbálisan jelölt illemhelyiségen mindenhol nyomtatott nagybetűs felirat található.

A férfi és a női test teljes alakos ábrázolásakor piros és kék színt használnak, vagy aranyozottat (a barokkos öltözetű figuráknál, lásd a 20. és a 21. képet). A legtöbbször azonban az ezüst alapon látható fekete figurák fordulnak elő (vagy fordítva, fekete alapon ezüst figurákkal).

II. A testrészekkel történő ábrázolás

A következő kategóriában két testrész dominál, mégpedig a láb és a fej. Amikor csak a női lábak láthatóak, mindig lerajzolták a szoknya egy részét is (a szoknya hosszúsága mindig térd feletti), a lábon pedig magassarkú cipő van (25. ábra). Ezt is a fent említett szemponttal magyarázhatjuk: a férfiak elvárásai dominálnak. Ezenkívül a kulturális szokások is erősek,

mert a munkahelyi öltözködési szabályok a klasszikus, térdig érő szoknyát engedik meg – sem a hosszabb, sem a rövidebb nem kívánatos.³

24. ábra

25. ábra

A zombori benzinkút illemhelyiségének jelei

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a női lábak elhelyezését sem. Kecses, vékony lábak, lépésre emlékeztető mozdulattal (25. ábra), az egyik előrébb, a másik hátrább, amely a modellek pózolására emlékeztet. A régi, mitikus tradíció és a modern civilizáció keveredésének a jele ez. A lábak alakja és elhelyezkedése szép, kulturált lányokra utal, akik a toalettet tisztálkodásra és szépítkezésre használják.

A férfi lábakat eltakarja a nadrág. Nem mindig ez volt a férfiak tipikus ruhadarabja – a rómaiak a skandináv törzsektől vették át az időszámításunk kezdeté előtti évszázadokban. Viselése a francia forradalom idején terjedt el annak a jeleként, hogy minden rendű és rangú ember egyforma (PENDERGAST – PENDERGAST 2004: 572–573). A mai kultúrkörben sem csak a férfiak kiváltsága, ám bizonyos helyekre (például templomba) a nőknek nem illik nadrágban megjelenniük, csak a szoknya, illetve a ruha a megengedett.

A férfiak ezeken a képeken klasszikus férficipőt viselnek (24. ábra). Mivel a mosdóban egy olyan szükségletet teljesítünk, amely a tradíció szerint piszkosnak minősül, így az sem véletlen, hogy ezt a helyiséget azzal a testrésszel jelölik, amely a fent említett felosztás szerint a test alsó részéhez tartozik, tehát negatív konnotációjú, „piszkos“.

A lábakon kívül a fejvel is jellemezhetjük a két nemet. Ezeken a képeken a férfi haja rövid, a nőnek pedig elegáns kontyba szedett frizurája van (26. és 27. ábra). Megfigyelhető,

³ Nemrégvi vinçai ásatásokból kiderült, hogy már időszámításunk előtt 5700–4700 évvel is viseltek miniszoknyát (DERBYSHIRE 2007).. Azonban a hosszú szoknya viselete sem mai keletű, hiszen i.e. 2500-ban az indiai nők szárit viseltek. A középkori öltözk is hosszú volt, és egészen a 20. századig hosszú is maradt. A szoknya az 1920-as években rövidül meg. Ekkor jelent meg a térdigérő szoknya, habár a midi volt divatban egészen a 60-as évekig, amikor a miniszoknya elindult hódító útjára (HIBBERT – HIBBERT 2005: 14, 32).

hogy ha csak fejet láthatjuk, akkor a nőt hajjal ábrázolják (a figuratív jelekkel ellentétben, lásd 10., a 17. és a 23. ábrát). Ha teljes alakú figuránk van, akkor a nőnek nincs frizurája, a haját nem ábrázolják, mert a szoknya már mutatja, hogy a női nem képviselőjéről van szó.

Az összegyűjtött anyagban olyan nő nem található, akinek ki volna bontva a hosszú haja – csak kontyba szedett hosszú hajú női fejet találtunk (lásd a 27. ábrát).

26. ábra

27. ábra

A bólyi polgármesteri hivatal

A következő két kép (28. és 29. ábra) egy magyarországi benzikúton készült. Magyarországi, de nem szegedi feliratról van szó, amelyen „kulturálatlannak“ számító WC felirat látható. Azonban ez a hely is viszonylag közel van a szerb határhoz (Kiskunhalas), akárcsak Szeged, így a használók nemzetiségének összetétele szintén heterogén.

28. ábra

29. ábra

A kiskunhalasi benzinkút

A férfi haja rövidre nyírt, elegánsra fésült frizurát visel. Arca komoly, profilból ábrázolták. A hölgy frizúrája ezzel ellentétben kissé kócos, nem olyan elegáns, mint ahogy az elvárt. Ő egyenesen a kamerába néz, a száját pedig csókra csücsöríti. A női fej ábrázolása ebben az esetben nem egyenrangú a férfiével, komolytalanabb. Amikor összehasonlítjuk a bolyi okmányiroda toalettjének ábrázolását a kiskunhalasi toalett képeivel, láthatjuk, hogy a helyiség szelleme is kihatással van a mosdó jeleire.

Már kifejtettük a kulturális különbséget a szerb és magyar WC szó használatával kapcsolatban: a szerbben e szónak nincs negatív konnotációja, ezért gyakrabban, mint a TOALET felirat.

Ami a nem-verbális jelek kulturális különbségét illeti, Szerbiában az egész női alakos ábrázolás dominál. Ahol a fejet favorizálják (Magyarországon), inkább a „tisztább” asszociációjú TOALETT vagy a MOSDÓ felirat használatos. Amikor Szerbiában a nem teljes alakos jeleket választják, inkább a lábak ábrázolását részesítik előnyben a fejjel szemben (tehát „piszkos” testrészszel utalnak az illemhelyiségre). Ez összekapcsolható a WC szó gyakoribb használatával is.

III. Az öltözk

A férfi/női ruházatból a cipő (30. és 31. ábra) dominál. A férfi cipő klasszikus, elegáns, a női magassarkú. Azt, hogy cipővel jelölik a mosdót, a fent említett elmélettel tudjuk magyarázni: a láb, a talp a test periférikus részén található, tehát *piszkosnak* minősül.

30. ábra

31. ábra

A szabadkai benzinkút mosdójának jelölése

2.3 Színek

Az összes kategóriában fekete alapon fehér alak (32. ábra), illetve fehér alapon fekete alak dominál (33. ábra).

32. ábra

A szegedi pláza felirata

33. ábra

A topolyai diszkó mosdójának ábrázolása

Magánvállalatokban (bevásárlóközpontokban) a figurák színesek, a férfi zöld vagy kék alapon fehér vagy ezüst színű (34., 36. és 37. ábra), a nő pedig narancssárga vagy piros alapon fehér vagy ezüst színű (35., 36. és 38. ábra).

34. ábra

35. ábra

A szegedi pláza illemhelyiségének jelei

36. ábra

A szegedi bevásárlóközpont illemhelyiségének jelei

37. ábra

38. ábra

Az újvidéki bevásárlóközpont férfi és női mosdóinak jelei

A piros szín változataként a rózsaszín is előfordulhat (a női toalett jelölésekor) (38. ábra). A férfimosdót elsősorban a kék jellemzi.

Az újvidéki bevásárlóközpont férfi és női mosdójának jelölése (30. és 31. ábra) nagyobb méretű, az egész alakos férfi és női figurák beborítják az egész ajtót.

2.4 A helyiségek térbeli elhelyezkedése

A mosdók elhelyezésének elemzése is érdekes eredményeket ad. Két alapesetet figyelhetünk meg:

- Az egyikben a női és férfi mosdó egymással szemben van – feltételezésünk szerint ebben az esetben a két nem képviselői egyenrangúaknak számítanak.

- A másik esetben viszont a két mosdó egymás után helyezkedik el – ilyenkor a női mosdó mindig távolabb van a férfiakétól. A nőnek el kell távolodnia, hosszabb utat kell megtennie ahhoz, hogy eljusson a mosdóba. Svenka Savić körkérdest végzett ebben a témában, melyből kiderül, hogy a női mosdó valószínűleg azért van távolabb, mert a nők nem néznek be a férfiak illemhelyiségébe, amíg elhaladnak mellette. Ha a helyzet fordított lenne, a férfiak nem volnának ennyire illedelmesek, pillantásokat vetnének a másik nem intim területére (SAVIĆ, 1989: 121). Az általános felfogás tehát az, hogy a nő jobban betartja az illendőség szabályait, ahogy azt a patriarchális társadalom el is várja tőle.

3. Összegzés

A bemutatott kutatásból láthatjuk, hogy az illemhelyek ábrázolása több szempontot is fölvet: az ábrák, a föliratok, a színek használata, a mosdók térbeli elhelyezése nem véletlenszerű. A föliratokon és a rajzokon különböző kulturális elemek találhatók, az ábrázolások pedig mitikus szempontokra is visszavezethetők.

Az ábrákon a férfi és női láb a leggyakoribb. A nő csupasz lábának ábrázolásával (magassarkú cipőben), valamint a női toalett térbeli elhelyezésével betekintést nyerhetünk a férfi gondolkodásmódba, ami a patriarhális társadalom dominálására utal.

Szomszédos kultúrákról lévén szó, sok hasonlóságot is fel lehet fedezni. A színek használata, a helyiségek térbeli elhelyezése megegyezik, és az ábrák is hasonlóak. A legnagyobb különbség a feliratoknál fedezhető fel. A kutatásból kiderül, hogy heterogén területeken érzékelhető a kultúrák keveredése, mind Szerbiában, mind pedig Magyarországon, attól függetlenül, hogy némely kifejezések az utóbbiban illetlennek számítanak. A homogén területeken mind a két országban érzékelhető az ott domináló kultúra, Magyarországon a mosdó szót, Szerbiában pedig a WC-t használják.

A munka folytatásaként körkérdest szeretnénk végezni a nyilvános toalettek használóinak körében, hogy megismerjük az emberek attitűdjét az illemhelyek jelölésével kapcsolatban.

4. Bibliográfia

AMBROSE, Gavin; Paul HARRIS (2007). *The Visual Dictionary of Fashion Design*. Lausanne: Ava Publishing SA.

DERBYSHIRE, David (2007). *Stone Age mini-skirts and prehistoric women with a passion for fashion*. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-493239/Stone-Age-mini-skirts-prehistoric-women-passion-fashion.html> 2013. október 27.

FERBER, Michael (1999). *Dictionary of Literary Symbols*. Cambridge: University Press.

FÓRUM (2014). *Lányok, melyik testrész a legszexibb szerintetek egy férfin?* http://www.gyakorikerdesek.hu/szerelem-szex_szexualitas_5367732-lanyok-melyik-testresz-a-legszexibb-szerintetek-egy-ferfin 2014. 08. 19.

FÓRUM (2013). *Társasági összejöveteleken az emberek a WC-t miért úgy keresik, hogy mosdó?* http://www.hoxa.hu/?p1=forum_tema&p2=127859 2014. 07. 20.

- FREUD, Sigmund (19). *Álomfejtés*. Budapest. Helikon.
- FÜLÖP Géza (1996). *Az információ*. Budapest: 2., átdolgozott kiadás. Budapest: ELTE Könyvtártudományi Informatikai Tanszék. <http://mek.oszk.hu/03100/03118/03118.pdf>
- HIBBERT, Clare; Adam HIBBERT (2005). *A History of Fashion and Costume Volume 8. The Twentieth Century*. New York: Baily Publishing Associates Ltd. 2005.
- HOPPÁL, Mihály et al. (1990). *Jelképtár*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Cs. JÓNÁS Erzsébet (2005). *Ismerkedjünk meg a szemiotikával*. Nyíregyháza: Király Kiadó.
- KOMMONEN, Kirsi (2011). Narratives of Chinese colour culture in business context. *Cross Cultural Management*. Vol. 18. No. 3. 366–383.
- KOVÁCS Veronika (2011). *A nő a piros, a férfi a kék?*
http://gyorplusz.hu/cikk/a_no_a_piros_a_ferfi_a_kek.html
- MORRIS, Charles (2005). A jelelmélet megalapozása. = szerk. Horányi Özséb, Szépe György *A jel tudománya. Szemiotika*. 39–71. Budapest: General Press Kiadó.
- PEIRCE, Charles (2005). A jelek felosztása. = szerk. Horányi Özséb, Szépe György *A jel tudománya. Szemiotika*. 23–37. Budapest: General Press Kiadó.
- PENDERGAST, Sara; Tom PENDERGAST (2004). *Fashion, Costume and Culture. Clothing, Headwear, Body Decorations and Footwear through the Ages Volume 3. European Culture from Renaissance to the Modern Era*.
- RADENKOVIĆ, Ljubinko (1991). Die Symbolic des menschlichen Körpers in der südslavischen Zauberspruch-Tradition. = ed. Dagmar Burkhart. Körper, Essen und Trinken im Kulturständnis der Balkanvölker, Balkanologische veröffenntlichungen. Band 19. Berlin. 183–193.
- RYKEN, Leland; WILHOIT, James C.; LONGMAN Tremper III (1998). *Dictionary of Biblical Imagery*. USA: InterVarsity Christian Fellowship.
- SAVIĆ, Svenka (1989). Kultura-pol-jezik. *Feminističke sveske*, 11-12, Autonomni ženski centar, Beograd, str. 113-130.
- SAUSSURE, Ferdinand (1997). *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest, Corvina.
- VOIGT Vilmos (1977). *Bevezetés a szemiotikába*. Budapest: Gondolat.
- VOIGT Vilmos, BALÁZS Géza szerk. (1998). *A magyar jelrendszerek évszázadai*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság.